

- ◀ Een portret van de Hoornse kapitein Jan Floor, geschilderd door een onbekende kunstenaar in de tweede helft van de zestiende eeuw. Het portret zou zijn vervaardigd in 1572, het jaar voor hij de aanval zou leiden op de Spaans-Amsterdamse vloot.

Michiel Bartels

West-Friesland en de **Slag op de Zuiderzee** (1573)

Sporen van een keerpunt in de Tachtigjarige Oorlog

Op 11 oktober is het precies 450 jaar geleden dat een Spaanse vloot werd verslagen in de Slag op de Zuiderzee. Met een congres en de presentatie van een boek wordt deze historische gebeurtenis herdacht. De Tachtigjarige Oorlog en de zeeslag zijn ook het centrale thema op de Reuvensdagen, die dit jaar in Hoorn worden gehouden. Conflictarcheologie is de archeologie van het strijdtoneel. Het zoeken en verklaren van de overblijfselen van de oorlogsmachine is daarvan een onderdeel. Maar wat als het conflict in de hoofden van de mensen zit en deel uitmaakt van een steeds diepere kloof in de maatschappij? De factoren macht, geloofsvrijheid en handelsbelangen botsten in de zestiende eeuw tot bloedens toe. Dit kwam in de Lage Landen tot uiting in een politieke en maatschappelijke aanvaring. In de eerste fase van de Tachtigjarige Oorlog, 1568-1578, was het voor de opstandelingen allerm minst helder wie dit conflict ging winnen. Het Spaans-Bourgondische katholieke gezag met zijn regeringstroepen en rechtbanken verketterde de geuzen. Deze geuzen hadden weinig te verliezen en raakten de regering en haar medestanders waar zij konden. Op zee waren de watergeuzen actief. Zij slaagden erin met steun van de opstandige steden de Amsterdams-Spaanse regeringsvloot voor de kust van Hoorn in de pan hakken: de Slag op de Zuiderzee van 8 tot 12 oktober 1573.

Historisch kader van de burgeroorlog

De Nederlanden, en zeker het Zuiderzeegebied, waren waterrijk en voor de geoefende schipper bekend terrein. Eb en vloed wisselden elkaar af in een gebied met grote zandbanken als Pampus en het Enkhuizerzand. Op de Zuiderzee voeren in de zestiende eeuw nauwelijks oorlogsschepen. Het waren roeiboten, vissersboten, transportschepen en een enkele bewapende koopvaarder. Oorlogsschepen met hoge dekken en zwaar geschut waren een zeldzaamheid. Roeigaleien, de tanks van de Tachtigjarige Oorlog, werden pas gebouwd toen de strijd zich aandien- de of in volle hevigheid was losgebarsten. De aanleiding voor de Slag op de Zuiderzee vormde de wens van koning Filips II om het Spaanse gezag in de Nederlanden te herstellen, de ketters te straffen en het land weer in de katholieke moederschoot te brengen. Daarvoor was het nodig de opstandige steden in het oosten, noorden en westen van het land weer onder zijn gezag te brengen. Dit verliep bloedig en met wisselend succes. De militaire leiding verslikte zich in het weerbarstige landschap van het drijfmatte Holland. De steden Leiden, Haarlem en Alkmaar hadden zich tegen de koning gekeerd en kwamen in juli 1572 samen met steden als Rotterdam, Hoorn, Enkhuizen en Medemblik bijeen in de eerste Vrije Statenvergadering in Dordrecht. Het eens machtige en toen 'foute' Spaanse Amsterdam schitterde samen

- ▼ Roeigaleien op ramkoers. Twee galeien van de geuzen met de Hollandse Leeuw en de prinsenvlag in top beuken in op een Amsterdams roeigalei met de Amsterdams-Bourgondische vlag. Detail van het schilderij van de Slag op de Zuiderzee door Abraham de Verwer uit 1620.

- ▼ Smeedijzeren serpentine of slang (30 kal.) opgegraven uit het wrak van de Ritthem in de Westerschelde. Het schip vocht vermoedelijk mee in de Slag bij Bergen op Zoom in 1574. Waarschijnlijk gegoten in de periode 1550-1600 voor de Admiraliteit in Veere. Lengte van de loop 211 cm. Op het stuk is een Bourgondisch merkteken aangebracht.

met Den Haag door afwezigheid. De vergadering verwierp het onrechtmatig verklaarde Spaanse bewind en benoemde Willem van Oranje tot stadhouder.

Ondertussen waren de opstandelingen, de zelfbenoemde 'geuzen', bezig het Spaans-Amsterdamse gezag met succes te ondermijnen. Handelsschepen werden tussen de Waddeneilanden gevorderd, de lading verkocht en de opbrengst gebruikt voor Oranjes steeds lege oorlogskas. De buitgemaakte schepen werden toegevoegd aan de strijdmacht. Tevens werd in het IJ een blokkade van afgezonken schepen aangelegd, waardoor de koopvaardijvloot onmogelijk kon uitvaren. Gevechten op de Diemerzeedijk liepen voor de geuzen slecht af, alhoewel de later als held bekende Jan Haring korte metten met veel Spanjaarden maakte. De belegering van Leiden en Haarlem verliep voor de regering wisselend. Waar Leiden het beleg kon volhouden moest Haarlem, na de door de geuzen verloren slag op het Haarlemmermeer in mei 1573, het hoofd buigen. Dit leidde tot een slachting onder de bevolking van Haarlem door de Spaanse regerings-troepen.

Hierna trok het Spaanse leger naar Alkmaar, waar het de belegering echter moest afbreken, als gevolg van het slechte weer, het uitblijven van soldij en hardnekkig verzet van de geuzen, geholpen door de Alkmaarse bevolking, die wist wat haar boven het hoofd hing bij verlies. De victorie kwam bij de geuzen en de Alkmaarders terecht. Over land heroveren bleek voor de Spanjaarden geen optie meer. De vrije route over de Zuiderzee naar de loyale provincies in het noorden werd steeds hachelijker voor de regering. De opstandige steden in Waterland en West-Friesland dienden weer in het gareel te worden gebracht om de zeeroute veilig te houden. De ijzervreter hertog Alva startte met de bouw van een oorlogsvloot op de Lastage in Amsterdam. Gewapende koopvaarders werden omgebouwd tot oorlogsschepen en een flink aantal roeigaleien werd getimmerd op de werven. Maximiliaan Bossu werd als 31-jarige graaf zonder relevante maritieme ervaring of kennis van het gebied benoemd tot admiraal van deze vloot.

De Slag op de Zuiderzee

Precies op de dag van de aftocht van de Spaanse troepen voor Alkmaar startte Bossu zijn vlootbeweging richting Waterland. Door hoog water en inzet van lichters konden de wrakken van de blokkade in het IJ worden gelicht. De vloot voer met enig geluk over de ondiepte van Pampus en bereikte het oorlogstheater. Het admiraalsschip van Bossu, door de watergeuzen de 'Inquisitie' genoemd, was een zwaargewicht in een ondiepe binnensee. De aan het schip gegeven bijnaam liet niets aan duidelijkheid te wensen over wat betreft het lot dat de watergeuzen wachtte als de strijd zou worden verloren. Na inleidende beschietingen voor de kust van Monnickendam en Edam kwam de strijd door gebrek aan wind stil te liggen. Op 10 oktober blies de noordwestenwind de geuzenvloot richting de plek van het latere Almere, waarna de wind opnieuw draaide en de vloot van de opstandelingen de regeringsvloot in de rug kon aanvallen. Wat betreft vuurkracht waren de watergeuzen de mindere tegenover de beter bewapende Spaans-Amsterdamse schepen. Enteren en de strijd op de dekken uitvechten was hier de oplossing, wat dan ook gebeurde.

“Archeologisch gezien was de vraag wat van deze Spaans-Amsterdamse vloot op de bodem van de Zuiderzee kon worden aangetroffen”

Op 10 en 11 oktober voeren de partijen voor de kust van Hoorn. De ervaren Hoornse kapitein Jan Floor had zo'n twee dagen daarvoor de leiding over de aanval gekregen. De Inquisitie werd genterd. Het verhaal wil dat Jan Haring in de mast klom en de admiraalsvlag streek. Hij werd beschoten en viel stervend op het dek. Het signaal voor de aftocht, het strijken van de vlag, was gegeven. Admiraal Bossu gaf zich over. Zijn schip werd geplun-

- ▲ Uit een in Flevoland gezonken scheepswrak OW10 komt dit degen uit de zestiende eeuw, lengte 107 cm.

▼ Vergulde zilveren beker met deksel van Graaf Bossu, buitgemaakt op de Inquisitie. Het opschrift op de rand luidt 'Rien ou Comtes', niets of graaf. Voor Bossu werd het helaas het eerstgenoemde, na zijn gevangenschap overleed hij in 1578 roemloos in Antwerpen.

▼ De leden van de LWAOW na de duik in de zomer van 2022 nabij Edam.

derd en opgebracht naar Hoorn. De graaf zelf werd als gijzelaar opgesloten in Hoorn en kon niet anders dan zijn lot afwachten. De geuzen hadden de slag gewonnen en de kansen keerden voorgoed. Voor de ontluikende protestantse natie onder leiding van Willem van Oranje was de wind gunstig. Voor het katholieke volksdeel werden de tijden zwaar. Hun geloof en geloofsuitingen werden voortaan verboden. Tot een verzoening kwam het pas veel later.

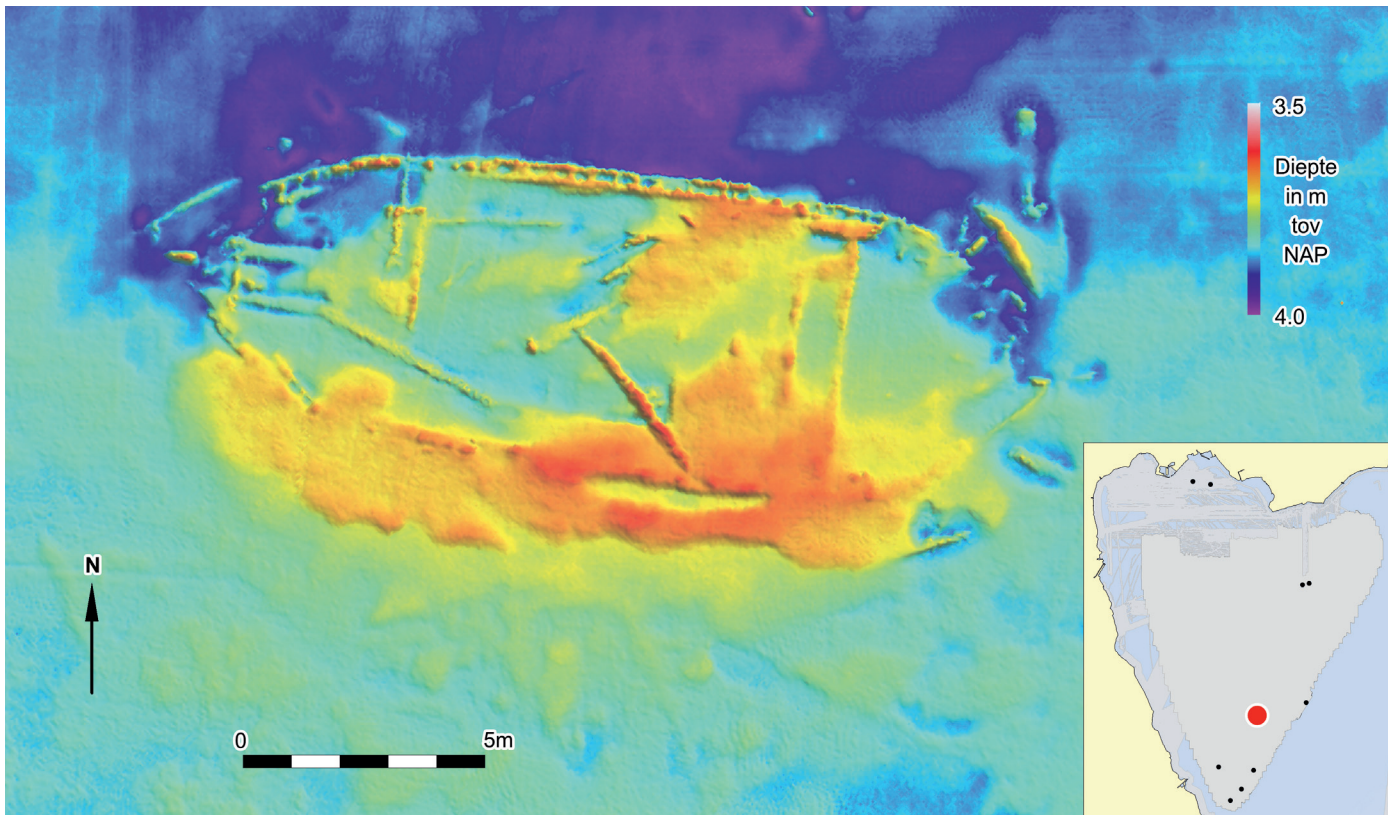
De archeologische zoektocht naar het strijdtoneel

Archeologisch was de vraag wat van deze vloot op de bodem van de Zuiderzee kon worden aangetroffen. Daartoe startte in 2016 bij Archeologie West-Friesland een onderzoeksproject. Een oude reddingsboot werd uitgerust als onderzoeksschip en met de sonar werd het Hoornse Hop, het westelijk deel van de voormalige Zuiderzee, afgezocht. Vrijwilligers van de archeologische dienst, leden van de AWN-afdeling 2 en van de Landelijke Werkgroep Archeologie Onder Water (LWAOW) werkten samen om bij goed weer en niet al te veel fonteinkruid de bodem te scannen op wrakken. Na een aantal seizoenen scannen, bleek het veel meer werk dan verwacht. De archeologische gegevens die nodig waren, konden zo niet voor de datum van de 450-jarige herdenking worden binnengehaald. Daarom werd om hulp van de RCE gevraagd. Het thema bleek te passen in de onderzoeks-

agenda en met de vrijgekomen gelden konden vanaf 2019 steeds grotere delen van het Markermeer worden gescand. Drie zones werden daarbij onderzocht: de monding van het IJ ter hoogte van Schellingwoude, waar de watergeuzen met afgezonken schepen een blokkade hadden gemaakt, het Hoornse Hop (85 km²), waar de Slag op de Zuiderzee grotendeels plaatsvond, en het Enkhuizerzand (37 km²), waar twee schepen van de Spanjaarden zouden zijn gezonken (De Witte Haen en De Witte Adelaar), aangevuld met een zone langs de Westfriese Omringdijk en de Waterlandse Zeedijk. Het admiraalsschip de Inquisitie strandde uiteindelijk op 12 oktober ter hoogte van De Neck tussen Schellinkhout en Wijdenes.¹

De gecombineerde technieken van de side scan sonar en de magnetometer leverden een beeld op van veel obstakels op de waterbodem. Allereerst kwam de gebruikelijke ruis van auto-banden en vuilnis naar voren. Vervolgens zagen de onderzoekers van Periplus/DEEP bodemkundige fenomenen die op de silhouetten van schepen leken maar het niet waren. Deze werden samen met ankersporen uit het beeld gefilterd. Uiteindelijk bleven meer dan dertig locaties van incomplete of tamelijk complete scheepswrakken over. Echter aan een sonarbeeld is wel te zien om wat voor soort schip het gaat, maar een datering is niet te geven. Daarvoor moest duikend onderzoek worden verricht. Dit is in de afgelopen jaren uitgevoerd op de meestbelovende

- ▼ Scanopname van het wijdschip NCN30429 voor de kust van Edam. Wijdschepen werden oorspronkelijk veelal gebruikt voor het vervoeren van goederen over grotere binnenvaarten, zoals de Zuiderzee.

wrakken. Diverse marktpartijen, maar ook de RCE zelf, de LWAOW en de vrijwilligers van Archeo ODC doken op deze locaties. Inmiddels zijn bijna tien scheepswrakken systematisch onderzocht.² Fraaie resultaten zijn geboekt, maar teleurstellend is dat geen van de onderzochte wrakken wat betreft datering bij de Slag op de Zuiderzee kan hebben gehoord. Uit het gelijklopende historisch-archivalische onderzoek bleek dat van de dertig tot veertig grotere schepen die aan beide zijden meevochten slechts een enkele is gezonken.³ Het lot van de vele kleine schepen en roeigaleien die deelnamen aan de strijd wordt in de historische bronnen niet genoemd.

Aanvullende controlemetingen in januari 2023 hebben aangetoond dat in de monding van het IJ een cluster materiaal ligt die voldoende perspectief biedt om nader onderzoek te verrichten, bijvoorbeeld door de inzet van een 3D subbottom profiler. Hier bestaat de kans nog iets van de scheepsblokkade van de watergeuzen terug te vinden. Ook op het Enkhuizerzand ligt een interessant fragment van een schip. Het hout is gedateerd na 1568, maar nader onderzoek zal moeten uitwijzen of dit wellicht één van de vergane schepen van de Slag op de Zuiderzee is. Ten slotte bevindt zich ter hoogte van Wijdenes nog een wrak van een overnaads gebouwd schip, dat wil zeggen met overlappende planken op de scheepsromp, dat uit de tijd van de slag zou kunnen dateren.⁴

- ▲ Op het IJ moesten de geuzen vluchten voor de oprukkende Spanjaarden. Op de Diemerzeedijk hield Jan Haring eigenhandig de Spaans-Amsterdamse troepen in bedwang. De geuzen bereikten veilig Monnickendam. Op dit schilderij slaat Jan Haring, staande op een gedode Spanjaard, met de kolf van zijn geweer op de vijand in. Het verhaal wil dat Jan Haring onder een regen van kogels zelf veilig de noordelijke oever van het IJ zwemmend bereikte. Schilderij door Charles Rochussen, 1853.

▲ De opgraving van de schuilkerk aan de Lutkedijk bij Obdam laat de vierkante poeren van de fundering van de kerk zien.

▶ De uitgerolde gouden geuzenpenning van het Keern, gevonden bij Bobeldijk nabij Hoorn. De vondst toont aan dat de uitvalswegen rondom Hoorn door geuzen gebruikt werden als bevoorradingsroutes.

▲ Kerkraam in de Grote Kerk van Edam met daarop de Slag op de Zuiderzee in 1606; geschonken door de Admiraliteit van West-Friesland en het Noorderkwartier en gemaakt door Cornelis Cloek.

Materiële cultuur van de Opstand op het land

De vele systematische opgravingen in West-Friesland en de goede contacten met detectorzoekers in de afgelopen jaren hebben laten zien dat niet alleen de protestantse stem maar ook zeker die van de katholieken uit deze tijd terug te vinden is in de bodem. Detectoramateurs hebben in 2016 in Westwoud, oostelijk van Hoorn, een grote zilverschat teruggevonden van meer dan honderd zilveren munten. De sluitmunt is een halve Filipsdaalder uit Antwerpen en dateert de schat in 1571. De muntpot moet in dat jaar of kort daarna in de West-Friese klei zijn gestopt. De bewoners van het perceel moeten zich onveilig hebben gevoeld bij de rovende bendes van geuzen en regeringstroepen en het zekere voor het onzekere hebben genomen. Een al even spectaculaire schatvondst is in 1974 bij Twisk gedaan, waar in een stolpboerderij twaalf gouden en 138 zilveren munten in een steengoedkan zijn gevonden. Helaas zijn die vondsten los geveild. Opmerkelijk is de gevarieerde herkomst, vooral uit het Duitse Rijk, maar ook enkele exemplaren uit Engeland, Frankrijk, Spanje en Portugal. De jongste munten dateren uit 1568 en er zit nogal wat zilvergeld bij dat in dat jaar werd verboden, waaronder daalders van Nederlandse steden en heerlijkheden, en Duitse daalders.⁵

“De vele systematische opgravingen in West-Friesland en de goede contacten met detectorzoekers in de afgelopen jaren hebben laten zien dat zeker ook de stem van de katholieken uit deze tijd terug te vinden is in de bodem”

De uitzonderlijke vondst van een opgerolde gouden geuzenpenning bij Bobeldijk, noordelijk van Hoorn, toont dat de uitvalswegen van de stad door vendels geuzen als aan- of afvoerlijnen werden gebruikt. De opgerolde geuzenpenning is op verzoek van de vinder door een archeologisch restauratiebureau platgeslagen om de opbrengst op de veiling te verhogen. Een tweede geuzenpenning is gevonden bij een opgraving aan de Davidstraat en de Romeinstraat in Enkhuizen. Deze is niet in goud uitgevoerd, maar gemaakt van verzilverd koper of een legering van zilver en koper. Overigens zijn geuzenpenningen waarschijnlijk aan het begin van de zeventiende eeuw veel nagemaakt voor een breed publiek dat zich met de geuzen identificeerde. De ‘goedkope uitvoering’ uit Enkhuizen zou zo’n nagemaakte penning kunnen zijn. Naast deze twee geuzenpenningen is er met de detector een keur aan munten en penningen gevonden die herinneren aan de strijd.⁶

In de zestiende eeuw was de religie nog nauw verweven met het dagelijks leven. Religieuze uitingen en symbolen kwamen vooral bij de katholieke bevolking voor op de meest uiteenlopende gebruiksvoorwerpen. Soms is het moeilijk het verschil te bepalen tussen voorwerpen van devotie en vroom kinderspeelgoed. Bij miniatuur-monstransen, die zo nu en dan als bodemvondsten opduiken, ligt een functie als kinderspeelgoed voor de hand. Toch bestaat bij veel kleine voorwerpen met religieuze afbeeldingen de neiging om er devotionalia in te zien. Een voorbeeld van een dergelijk voorwerp is enkele jaren geleden in de Oosterhavenstraat in Enkhuizen gevonden. Het gaat om een van tin/lood gemaakte afbeelding van Christus aan het kruis met aan weerszijden Maria en Johannes de Evangelist. Dit kleine object was niet bestemd om aan de kleding te bevestigen, zoals bij de bekende pelgrimstekens, maar om neer te zetten. Soortgelijke

► **Links** Hoofd van een groot heiligenbeeld van Johannes de Evangelist, rond 1500, Baumberger kalkzandsteen, 27 × 28 × 22 cm. Gevonden in Enkhuizen.

► **Rechts** Engel van zandsteen met kapotgeslagen gezicht. Bodemvondst uit klooster Nieuwlicht, Blokker. Mogelijk is het beeldje vernield tijdens de Beeldenstorm, maar het weggooien van beschadigde beelden is van alle tijden, waardoor er geen uitsluitsel te geven is.

- ▼ Deel van de muntschat uit Westwoud-Binnenwijzend, oostelijk van Hoorn. De schat is in 1571 begraven, mogelijk in een poging het geld uit handen te houden van geuzen en regeringstroepen.

miniaturen komen voor op een schilderij met kinderspelen van Pieter Bruegel uit 1560. Ook uit latere tijden is uit katholieke gezinnen 'misje spelen' bekend, tot in de twintigste eeuw.⁷

De grote aandacht voor materiële devotie was vanaf de vroege zestiende eeuw de protestanten een doorn in het oog. Doordat de protestanten geen devotionalia hadden, vinden we ook minder archeologische sporen van hun aanwezigheid. Naast symbolen die direct of indirect naar de Reformatie verwijzen, zoals bijvoorbeeld het wapen van Emden, zijn er voorstellingen gericht tegen het katholicisme. Een voorbeeld daarvan is een

- ▲ Uitsnede van de kaart Christiaan Sgroten uit 1573 met hierop de Zuiderzee.

- ▼ Op een kaart uit 1593 zijn in het open landschap van 't Veld de huizen van de Klopjes te zien.

zogenoemde Interimschnelle, een bierbeker uit het Duitse Siegburg, die is gevonden aan de Molenweg in Enkhuizen. De afbeelding op deze beker drijft de spot met het katholieke geloof en het Bestand van Augsburg uit 1548, dat een eind moest maken aan de godsdiensttwisten. Een steengoedkan uit Keulen of Frechen, gevonden aan de Kerkstraat in Hoorn, draagt afbeeldingen van de paus en de duivel. Deze kan dateert uit het derde kwart van de zestiende eeuw en is mogelijk gebaseerd op een spotprent of -penning.⁸

Bij de stadskernonderzoeken in Hoorn en Enkhuizen worden natuurstenen sculpturen gevonden. Deze zijn deels te herleiden tot de Beeldenstorm die in de zestiende eeuw in beide steden woedde. Fragmenten belandden in de bodem en het zandsteen werd vernalen om te gebruiken in bijvoorbeeld leerlooierijen. Ontheiliging van wat eerst het hoogste goed was, bleek geen probleem. Overigens werd Noord-Hollands Noorderkwartier relatief licht getroffen door de beeldenstorm. In Hoorn zou predikant Clement Maertensz. zijn toehoorders hebben vermaand de kerken met rust te laten. Later werd nog eens een poging gedaan de Grote Kerk van Hoorn te bestormen, maar die werd in de kiem gesmoord. Wel kregen in 1567 onder meer de kloosters Nieuwlicht en Bethlehem met beeldenstormende geuzen te maken. Bij klooster Bethlehem zijn scherven van wel zo'n 55 beeldjes gevonden, al werd bij de opgraving duidelijk dat weggegooide beschadigde beeldjes iets van alle tijden is. Bij klooster Nieuwlicht getuigen wellicht enkele fragmenten van zandstenen beelden van de plundering in 1567. Verschillende van de geuzen bleken uit de omgeving afkomstig en werden uiteindelijk opgepakt en opgehangen, de aanvoerders in Den Haag en de anderen op de Roode Steen in Hoorn.⁹

Siervuurklokken, typisch Noord-Hollandse/West-Friese objecten ter verfraaiing van het huishouden, werden met de beeldtaal van beide partijen uitgevoerd. Het wapen van de stad

▼ Scherf van een majolica bord met het wapen van Amsterdam gevonden in het Klopjesklooster in 't Veld.

▼ Scherf van een vuurklok met het 'Engelke op de Muur', het wapen van Emden gevonden in Bovenkarspel.

▼ Wapen van Filips II en het oud-testamentele thema van de Verspieders.

Emden aan de Dollard in Ostfriesland was op sommige exemplaren te zien. Emden was het protestantse toevluchtsoord van de geuzen, waar zij konden herbewapenen en hergroeperen buiten bereik van de regering. Ook het wapen van Karel V, dat wordt gesierd door een dubbelkoppige adelaar, het wapen van Spanje en het portret van Filips II komen voor.

Na de Reformatie

In de decennia na de omwenteling waren katholieke uitingen in het openbaar verboden. Maar katholieken kwamen nog steeds samen en bezaten nog steeds devotionalia en andere religieus getinte objecten, en ook daar vinden de archeologen sporen van terug. Op het West-Friese platteland is bijvoorbeeld een katholieke schuilkerk opgegraven en ook een deel van een Klopjesklooster. Klopjes waren vrome katholieke vrouwen die zich buiten het zicht van het gezag wijdde aan God. Katholieke symboliek was na de Reformatie vooral terug te vinden in de huiselijke sfeer. Een duidelijk voorbeeld hiervan zijn de ijzeren haardplaten, die achter het haardvuur werden aangebracht. De haard, waar de familie samenkwam, was bij uitstek de plek om de eigen identiteit tot uiting te brengen. Het gebruik om haardplaten tegen de muur aan te brengen ontstond in de zestiende eeuw

en op deze platen konden allerlei afbeeldingen worden aangebracht, van familiewapens tot politieke of religieuze voorstellingen. Opvallend is dat de laatste jaren in Hoorn diverse stukken van haardplaten zijn gevonden met het wapen van Filips II, en deze dateren van na 1572. Ook zijn twee haardplaten met dit wapen, de Keten van het Gulden Vlies en wapenschildjes van de Zeventien Provinciën gevonden. Op een ervan is het jaartal nog leesbaar, 1593, ruim na het Plakkaat van Verlatinge uit 1581. Ook ruim na de omwenteling en de vorming van de Republiek bleven katholieke burgers vasthouden aan het idee dat de gehele Nederlanden onder Spaans-Habsburgs gezag behoorden te staan. Deze haardplaten met katholieke en politieke verwijzingen worden gevonden in de meest uiteenlopende contexten, zoals ambachtelijke werkplaatsen, herbergen, woonhuizen en buitenplaatsen.¹⁰

Op het land zijn volop sporen uit de tijd van de Slag op de Zuiderzee en de decennia daarna gevonden. De vondsten onder water vielen tot nu toe wat tegen, maar de onderzoeken gaan voorlopig door. Nog lang niet alle aanwijzingen zijn nagetrokken. Ook op het land kan in West-Friesland en Noord-Holland de komende jaren nog veel van deze strijd worden teruggevonden.

Verantwoording

Dit artikel is gebaseerd op het boek *De Slag op de Zuiderzee 1573, een ommekeer in de 80-jarige oorlog*, onder redactie van Michiel Bartels, Jan de Bruin en Peter Swart, dat op 11 oktober verschijnt. De bundel belicht de strijd vanuit historisch, kunsthistorisch, cultureel, archeologisch en maritiem oogpunt, en wordt gepubliceerd bij Uitgeverij Noord-Holland.

Noten

- 1 Bruin (2023) 111.
- 2 Waldus en Van den Brenk (2023) 183-184.
- 3 Bruin (2023) 113-116.
- 4 Waldus en Van den Brenk (2023) 185-187.

- 5 Schrickx (2023) 148-149.
- 6 Schrickx (2023) 152-156.
- 7 Schrickx (2023) 141-143.
- 8 Schrickx (2023) 143-144.
- 9 Schrickx (2023) 145.
- 10 Schrickx (2023) 160-162.

Literatuur

- Bruin, J. de (2023). De Slag op de Zuiderzee, in: M. H. Bartels, J. de Bruin en P. Swart (red.). *De Slag op de Zuiderzee, een ommekeer in de 80-jarige oorlog*, Wormer, 89-117
- Schrickx, C. P., (2023). Materiële cultuur tijdens de opstand, in: M. H. Bartels, J. de Bruin en

P. Swart (red.). *De Slag op de Zuiderzee, een ommekeer in de 80-jarige oorlog*, Wormer, 141-169

Waldus W. en S. van den Brenk (2023). Historische maritieme archeologie van de Slag op de Zuiderzee, in: M. H. Bartels, J. de Bruin en P. Swart (red.). *De Slag op de Zuiderzee, een ommekeer in de 80-jarige oorlog*, Wormer, 170-187

Over de auteur

Michiel Bartels is gemeentelijk archeoloog en senior KNA-archeoloog bij Archeologie West-Friesland.